

Д 91(6)
Т 85

Видавництво
„СІАЧ“.

ПРО ПУСТИНІ.

НАПИСАВ Б. ГРИНЧЕНКО.

З 10-ма малюнками.

Видання друге.

№ 17.

НВ.

Видавничим Т — вом „СІЯЧ“
в м. Черкасах

видруковані такі книжки:

1. П. Гулак-Артемівський. Твори.	Ціна 50 коп.
2. Є. Гребінка. Приказки.	30 коп.
3. Думи кобзарські.	75 коп.
4. Г. Коваленко. Людина і Громада.	85 коп.
5. Б. Грінченко. Іван Виговський.	1 р. 80 коп.
6. . . . . Без хліба.	40 коп.
7. . . . . Павло хлібороб.	40 коп.
8. . . . . Хата.	45 коп.
9. . . . . Братства і просвіт. справа.	50 коп.
10. . . . . Про пустині.	1 р. —
11. А. Кащенко. За що?	65 коп.
12. С. Черкасенко. Убогий жид. Казка.	20 коп.
12. . . . . Як вродилася пісня. Казка.	25 коп.
13. Проф. Сумцов. Вага і краса укр. на- родн. поезії.	85 коп.
14. І. Франко. Semper Tiro.	1 р. 80 коп.
15. Ожешко. Хам.	3 р. —

Незабаром вийдуть з друку:

1. Г. Коваленко. Жарти життя.
2. Б. Грінченко. Про книжки.
3. Мод. Левицький. Як писати службові папері укра-
їнською мовою.
4. . . . . Язык, нарѣчје или говор?

Готуються до друку:

1. А. Кащенко. Дрібні оповідання.
2. Мод. Левицький. Безпартійний. Жарт.

Видавництво
„СІЯЧ“.

УНДІП
Перевірено
1962 р.

ПРО ПУСТИНІ.

Написав
Б. Грінченко.

Н Д І Я
ПЕРЕВІРЕНО
1962 р.

З 10-ма малюнками.

ВИДАННЯ
ДРУГЕ.

№ 17.

НВ.

ПЕРЕВІРЕНО
1962

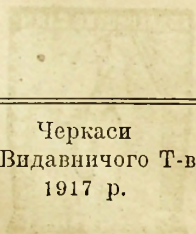
Видання
Січ

ПРО ПУСТІНІ

Черкаси

В. Січ

1917 р.

Черкаси
Друкарня Видавничого Т-ва „Січ“
1917 р.

I. ПУСТИНЯ САХАРА. КАМІНЬ ТА ПІСОК.

На південь од нашої країни, за Середземним морем, є земля Африка. Африка земля тепла: там ніколи не буває такої, як у нас, зими. Вона велика, і в ній єсть і широкі степи, і гори, і ліси. Північна частина Африки зветься Сахарою. Сахара—це здебільшого рівна площина. Сахара—це пустиня.

Пустиннею зветься така земля, де дуже рідко йде дощ, дуже мало вогкості; вода там хоч і є, та глибоко в землі; в пустині раз-у-раз посуха і через те там мало що росте. Здебільшого в пустині зверху пісок або каміння, часом глина. Де вода проступає на поверх,—там щось росте і може щось і жити, а в інших місцях і живого нема.

Отака пустиня й Сахара.

Вона дуже велика, бо простяглася од одного краю Африки та аж до другого. Завдовжки вона мало не п'ять тисяч верстов (мало не 700 миль), а завширшки 1200—1600 верстов (чи то 160—240 миль), усього простору бере вісім мільйонів квад-

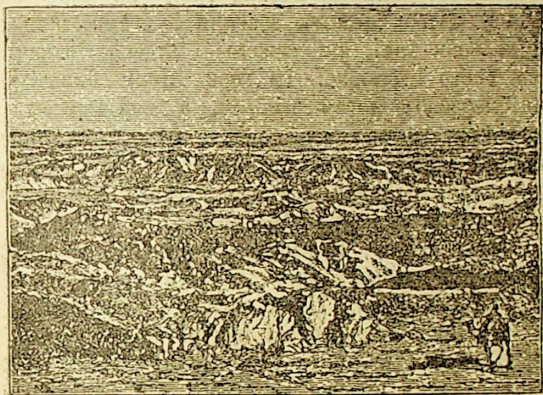
ратових верстов, то б то така завбільшки, як уся Європа (та частина землі, де ми живемо).

Сахара не всюди однакова. Частина її під камінням; друга частина—самий пісок. На каміні та на піску нічого не росте, бо там немає води.

Найбільше в Сахарі каміння—воно бере там мільйонів ність квадратних верстов. Кам'яна площа протяглася далеко, далеко. На їй немає ніякої рослини, нема ніякого ґрунту, нема й жменьки землі. Як би ж там і взялася звідкілясь земля, то довго не влягала б: там гуляють рвачкії вітри, вони зараз роспоростили б ту землю. Хіба де-не-де у лощині задержалось трохи землі, і там ледві-ледві скіє яка травина. Мертві кам'яні площини, мертві кам'яні скелі—скрізь усе мертво. Тут немає життя. Та й камінь тут здебільшого чорний, од цього ще сумнішою здається пустиня. Каміння то рівно лежить, то кручами зривається, то скелями вгору знімається—потріскане, розкидане лежить воно і стремить усюди. Тут нема дороги; коли люде й пойдуть сюди верблюдами, то здебільшого мусять вертатися, бо не можна проїхати. Такі кам'яні простори в Сахарі звуть араби *гамадами*, то б то: сухими кам'яними високостями. Найбільша з гамад лягла посеред Сахари і ділить її на дві часті: праву—східню і ліву—західню. Скрізь там чорне похмуре каміння (граніт та піщаник), потріскане, закидане уламками скель. Деякі кам'яні верхи знімаються так високо, що взімку на їх бі-

ліє сніг, хоч у Сахарі зими ніколи не буває. Тоді ці мертві чорні скелі здаються мов у білих коронах. Ця величезна гамада зветься Джабель-Ахаггар.

А бувають кам'яні площини ще й не такі. Буди не глянеш — скрізь розляглася рівна, рівна

Малюнок 1. Гамада або кам'яна пустини.

площина, віде не помітиш, щоб вона або вищала, або впадала, — все рівне, як стіл. І весь цей простір безмежний засипано дрібними камінцями, завбільшки з горошину і більше — от як волосський горіх. Тут уже нема нічогосінько живого — ні тварина, ні рослини. Такі площини зветься *серірами*.

Піски стріваються скрізь по всій Сахарі, укриваючи більші або менші простори поміж кам'яними гамадами й серірами. Усього пісок у Сахарі бере мільйон квадратних верстов. Найбільше його на схід Сахарі—у Лівійській пустині і на західному краї, що зветься Сахель. Піскові місця рівні не бувають; вони на погляд такі, як море схвилюване. Пісок лежить довгими буртами, шпильми. Високі вони такі, що сажень п'ятдесят заввишки, а то й сто і більше. Ці гори піску блищать на сонці червоно-золотим коліром, а між їми глибокі влоговини; удень вони проти блискучих шпиль здаються чорні, а ввечері, як сонце навскоси світе,—неначе блакитні. Гострі хребти піщані виразно видко на блакитному небі. Як зійти на таку піщану бурту, та глянути навкруги, то здається, немов це море збурене застигло враз та й лежить не рушучись. Поки сягне око—тільки й бачиш піщані гори-хвилі та некуче-палюче небо над їми. Ці бурти не стоять на одному місці: вітром їх переганяє з одного місця на инше. Пісок там дрібний і такий рухливий, що й од малого вітру за кілька хвилин зовсім засипає усякі сліди.

Хто був у Сахарі, тому доводилось чувати, що піски мають там голос. Серед тихої тиші враз чути мов хто на сурму малу грає; а за хвилину знов чути, тільки вже в иншому місці. Мов грає щось... чи мов співає... чи може стогне хтось, уміраючи від спеки на безвідді... А нікого не вид-

во—тільки повітря злегка колишеться, тільки пісок де-не-де пересипається. І, зачувши той голос, харанудються коні, напорошуючи вуха, лякаються верблюди. Та й люде, що там живуть, сього бояться: кажуть, що то духи пустельні, джінни озпваються, насміхаючися з тих, хто в пустині гине. Звісно, цьому неправда, хоч досі ще люде доладу не довідались, чого воно так робиться, але певне це від піску, як він пересипається.

Хто не бачив сам цього піщаного моря, важко тому в'явити, яку силу піску насипано в Сахарі. Відкіля-ж узявся там той пісок?

Він узявся з того каміню, що скрізь по Сахарі. Ніщо там не росте, а без рослини ґрунт руйнується від світу, від перемін у теплі, од вітрів. Тільки хоч трохи кам'яна скеля розколеться, а в розколюватину повітря зайде, уже й починає вона руйнуватися. Камінь стає крихкий і потроху розпадається на пісок або на пил. Поверх у скелях розпадається почасти і тільки де-не-де зостаються твердіші грудки та скиби кам'яні. Часом бачили, як серед пісків стремлять стовпи та грудки кам'яні,—то їх іще не подужали сили руйновничі. Шар за шаром розпадається тверда порода кам'яна. Все дрібне—от як глина, пил гіпсовий та вапняний,—усе це вітер розвіє і заносить далеко; де-не-де навіюється цього пилу багато—це вже й родючий би ґрунт був, та на лихо нема дощу, нема й рослини. Більші грудки каміню вітер не підкине, вони так і

зостаються лежати; а дрібні зерна кам'яні, пісок котиться за вітром по пустині і з його насипаються ті шпилі-горя піщані.

Звісно, як би там росло що небудь, то цього не було б. Але в такому некучому кліматі може рости що небудь тільки тоді, коли там ітимуть страшенні дощі, такі дощі, щоб річками лилися і всю пустиню заливали. Як би такі дощі були в Сахарі, то вона зеленіла б, а не засипалась би піском. Але дощі там бувають дуже рідко.

Хоча ж часом і дощ піде. Тоді полощянах починає зеленіти. Як що дощ був великий, то трави розростаються буйно. Та тільки не надовго. Знов повіяв некучпий вітер, сонце палить, висухла вся вода дощова. І знов усе загинуло. Іноді тільки де-не-де засіріє кволий полинь або проросте колюча рослина — мімоза. Колючки на їй такі тверді, що пробрили б підошву в чоботі. Та ще якийсь клубок когиться по пустині за вітром. Це так, як наше перекотиполе. Це троянда ерихонська — рослина така. Де небудь у лощині, у сирому місці, росте вона собі тихо. А як одцвітиться, то зсихається і робиться мов невеличкий клубочок. Тоді вітер одірве її од землі і далеко-далеко пожене по пустині. І котиться вона доти, поки зупиниться, зачепившись десь у лощині, у сирому місці. Там вона набірає корінням з землі води і п'є її доти, аж поки знову набубнявіє, знову випростає свої гілочки й листя. Тоді вже випуска вона своє насіння

і насіння пада на сьру землю і виростають нові троянди ерхонські.

Та не може ця рослина надати життя пустині. Пустиня мертва—саме каміння та пісок. А над цим камінням та над пісками висить ясне блакитне небо. На небі а ні хмарочки. Сонце пливе по йому і палить нестерпуче. Піски та каміння розпалюються, роснікаються. Далеко навкруги віє од величезної розпеченої пустині гарячим теплом, немов з печі.

ІІ. О А З И.

Але не скрізь так у Сахарі. Є там місця з водою,—там росте трава й дерево, живуть люде. Такі місця зуться *оазами*, *оазисами*. Оази бувають великі й малі. Єсть оази такі, що кілька сот верстов завдовжки і в їх живе багато людей. Найкращі оази в Сахарі—Феццан, Тріполі, Куфра, Біскра та інші. Оази зуть „садками в пустині“, та й не дурно зуть. Там тече вода, над водою буйно порозросталися трави й ліси. Величезний пальмовий ліс закрасив землю. Рівні, без гілок, стоять височенні фінікові пальми. Тільки вгорі пишна купа листя. Здається, що то не листя, а величезні пера з'язано пучком. Нема, кажуть, пишнішого лісу над пальмовий. А край лісу сади. Порозводили там люде жерделі, бросквину, дерева гранатові з вогняно-червоними квітками, апельсини, оливу; виноград повився вгору по деревах аж до верхівття і спадає відті-

зостаються лежати; а дрібні зерна кам'яні, пісок котиться за вітром по пустині і з його насипаються ті шпилі-гори піщані.

Звісно, як би там росло що небудь, то цього не було б. Але в такому пекучому кліматі може рости що небудь тільки тоді, коли там ітимуть страшенні дощі, такі дощі, щоб річками злилися і всю пустиню заливали. Як би такі дощі були в Сахарі, то вона зеленіла б, а не засипалась би піском. Але дощі там бувають дуже рідко.

Хоча ж часом і дощ піде. Тоді по лощинах починає зеленіти. Як що дощ був великий, то трави розростаються буйно. Та тільки не надовго. Знов повіяв пекучий вітер, сонце палить, висохла вся вода дощова. І знов усе загинуло. Іноді тільки де-не-де засіріє кволий полинь або проросте колюча рослина — мімоза. Колючки на їй такі тверді, що пробили б підшву в чоботі. Та ще якийсь клубок когиться по пустині за вітром. Це так, як наше перекотиполе. Це троянда ерхонська — рослина така. Де небудь у лощині, у свому місці, росте вона собі тихо. А як одцвітеться, то зсихається і робиться мов невеличкий клубочок. Тоді вітер одірве її од землі і далеко-далеко пожене по пустині. І котиться вона доти, поки зупиниться, зачепившись десь у лощині, у свому місці. Там вона набірає коріння з землі води і п'є її доти, аж поки знову набубнявіє, знову випростає свої гілочки й листя. Тоді вже випуска вона своє насіння

і насіння пада на сьру землю і виростають нові троянди ерхонські.

Та не може ця рослина надати життя пустині. Пустиня мертва—саме каміння та пісок. А над цим камінням та над пісками висить ясне блакитне небо. На небі а ні хмарочки. Соцце пливе по йому і палить нестерпуче. Піски та каміння розпалюються, роснікаються. Далеко навкруги віє од величезної розпеченої пустині гарячим теплом, немов з печі.

II. О А З И.

Але не скрізь так у Сахарі. Є там місця з водою,—там росте трава й дерево, живуть люде. Такі місця звуться *оазами*, *оазисами*. Оази бувають великі й малі. Єсть оази такі, що кільки сот верстов завдовжки і в їх живе багато людей. Найкращі оази в Сахарі—Феццан, Тріполі, Куфра, Біскра та інші. Оази звуть „садками в пустині“, та й не дурно звуть. Там тече вода, над водою буйно порозросталися трави й ліси. Величезний пальмовий ліс закрасив землю. Рівні, без гілок, стоять височенні фінікові пальми. Тільки вгорі пишна купа листя. Здається, що то не листя, а величезні пера з'язано пучком. Нема, кажуть, пишишого лісу над пальмовий. А край лісу сади. Порозводили там люде жерделі, бросквину, дерева гранатові з вогняно-червоними квітками, апельсини, оливу; виноград повився вгору по деревах аж до верхівіття і спадає відті-

ля чепурними кетягамп та жмутками. Біля садків поле, житом, пшеницею, рижем або табаком засіяне.

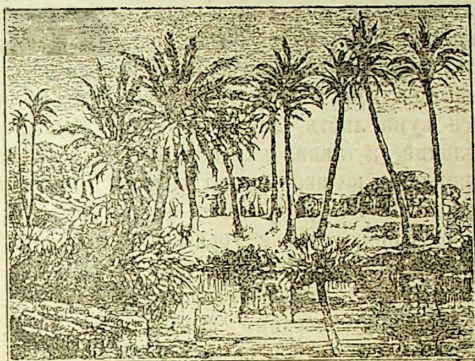
По лісах, по садках снують птахи, бігають звіри. Там реве могутний лев і стріба непосидяча мавна(обізіяна). А по узлісся від країв оазу стоять людські хатки, глиняні мазанки. Вони стоять уже на неродючому ґрунті, щоб не гнило даремно ні клаптика родючої землі. Ясно, пишно, буйно процвітає оаз серед мертвої некучої пустині. Що правда—климат у йому нездоровий і незвичні до оазів: люде часто тяжко нездужають там; але ж тому, хто прибуде до оазу з пісків та скель чорних,—здасться оаз справді чарівним садом.

І все те зробила вода.

А де ж узялася вода в оазі? Навкруг піски та каміння, немає там річок, озер—відкіль же вода прийшла у оаз?

Сахара не зовсім рівна. Посередині вона низка, глибша. Сахара улоговина. А по боках її з півночі і з півдня стоять високі гори, з тих гір ллються річки і струмки просто в пустиню. Але вони скоро всякають у землю, пісок їх забира. Вода йде помалу під піском, у землі, аж поки вихопиться на волю в якій долині. Там потече вона річечкою, стане криничкою і процвіте край неї всяка рослина. А то ще на південному краї пустині раз-у-раз ідуть величезні дощі. Вода збігає з гір, тече по пустині, одживля її. Побіжить річка, прорие со-

бі корито. А перестав дощ, зникла й річка і стоїть корито річкове порожнє. Та ще й це: вночі у Сахарі бува дуже холодно і через те там великі роси вночішні і вони хоч трохи дають води. І таким

Малюнок 2. Оаз. Високі дерева, то—пальми.

любитом у оазах стає вода. А де вода, там і рослина й животиною.

Знаючи, що в Сахарі є вода, люде пробували копати там глибокі колодязі. За двадцять років з 1856 до 1876 року французи викопали в Сахарі 156 колодязів. І скрізь, де тільки вода піднялася з колодязів на поверх,—скрізь там поросли пона-

сажувані пальми й інші дерева і заводився новий оаз.

Звичайно буває так, що оаз з одного боку захищає од вітру висока кам'яна гамада, кам'яні гори, — через те вітер не може занести його піском, і безпешно росте там усяке дерево.

Найголовніша рослина в оазах — фінікова пальма. Заввишки вона буде 7—12 сажень, завтовшки з аршини і немає на їй зовсім гілок. Високо й чепурно знімається вона в гору, як степ. Аж на версі зібралася купа листя, листів 40—60. Кожен лист не суцільний, а такий, як неначе перо пташине. Листя це дуже велике — иноді сажнів півтора або й два завдовжки. Що-року таких листів виростає дванадцяттеро. Пишно звисає згоря величезне ясно-зелене листя. Воно закрашає всю пальму. Проміж його увесь рік цвітуть великими купами квітки і спіють солодкі фініки з твердими камінцями. Фінік, на погляд, трохи скидається на наш жолудь, тільки більший. Є фініки дрібніші і завдовжки з палець. На цвіт вони жовті або жовто-гарячі або й червоні. Фінікова пальма дуже кріпке дерево. Міцно вп'ялася вона у землю безліччу своїх дрібненьких корінців; деревина тверда, гнучка, як сталь. Наветить величезний вихор, — аж додолу нахилить високе дерево, черкається воно листям об землю, зігнеться, але зараз знову і простеється, мов сталюва дротина.

Коло цього дерева не багато клопоту й заходу. Фінікова пальма росте добре навіть на чисто-

му піску, аби там хоч трохи було води. Дарма, що ця вода вноді солоніша буде: то інші рослини від неї гинуть, а пальма росте. Тільки пальма любить воду в коріннях, а зверху дощу не любить,—їй треба пекучого сонця. У арабів, що там живуть, є приказка, що голова фінікової пальми повинна бути в огні, а ноги в воді. Аби в ноги їй вода була, то їй іще краще, що палять сонце. Хай випалить воно все навкруги—пальма того не злякається. Вона зеленіє, як зеленіла, і дає смашні фініки. Люде беруть камінці з цих фініків і садять їх. З їх виростають молоді деревця. Ті деревця потім пересаджують і з їх викохуються вищі пальми. Живе ж пальма літ двісті, але найбільше родить год у тридцять, а після ста років де-далі все гірше й гірше родить.

Без пальми пустиня була б мертва. Тільки з пальмою й можна там жити. Пахущі фініки дуже смашні—вони йдуть на їжу людам. Це найголовніша тут їжа.—от, як у нас борошно, хліб. Потовченими камінцями з фініка годують верблюдів, коней, собак. З кожного дерева збирають 50 або 75 пудів фініків—таким побитом ще багато їх зостається після того, як па'дяться і люде, і тварина. З того що зостається, роблять борошно, вино, оцт. А потім, ще сушать фініки і продають. Як обривають фініки, то на той час до оазів і звідусіль зіходяться каравани і привозять зерно, масло, сало, шкури і міняють їх за фініки. Таким побитом і в нас дехто їх їсть

фініки, бо й до нас їх привозять. Пальмове вино робиться ще й з квіток пальмових. Лястя пальмове теж не гине дурно. Молоде можна їсти замість кашу—кажуть, що воно дуже добре; старе ж буває таке велике, що їм криють хати, а то й на одержу воно вживається. Дервиною топлять, або будують з неї хати, то що.

III. ЯКІ ТВАРИНИ ЖИВУТЬ У САХАРІ.

По пустині, найбільше в оазах, по лісах пальмових та по між іншими деревами й травою, живуть деякі звіри.

З диких звірів найбільший і найдужчий тут лев. Та його тут мало де можна побачити.

З хижих звірів плодяться ще в пустині шакали та гієни.

Шакали—це звіри собачої породи, родичі вовкові й собаці, тільки менші від їх. Їдять вони падло, а то тягають ягнят, овець.

Гієна трохи більша від шакала—це теж собачий та вовчий родич. На масть гієна смужката, голова її понура, зуби вискалені, скоса вона з під-лоба погляда. Дуже гидкий і злий звір. Годується падлом, вноді й людського трупа викопана і ззість. А як нема того, то біжить до якої оселі, тягне ягня або ще яку животину. І шакал, і гієна дуже уїдливі звіри. Як лев оце доскочить собі якого там верблюда, чи ще чого, та їсть, то вони

вже і пзбігаються. Посідають круг^о лева і дожидаються, поки він наїється та кине їм кістки догризати,—вони тоді поростягають їх по пустині, жвакуючи. Тільки гієна вноді не втерпить—дуже вже зажерлива—та й украде у лева трохи м'яся, поки ще він їсть. Тільки ж на лихо собі вкраде: лев так її погладить лапою, що вона вже більше не встане. А вже ж як і допадеться гієна до чого, як їсть собаку чи вівцю, то й шкуру і кістки проглине. Чоловік дуже її не любить і б'є її й шакала стрілами.

Ще живе там велика дика кішка—*рись*. На масть то темна, то жовтувата, то червонувата—як де живе, який там на колір пісок або камінь, така й вона на масть.

Серед пустині по ярах та долинах живуть *газелі*. Там ростуть акації та мімози, їх листям газелі і годуються. Газель—це коза така дика, дуже чепурна, з гострими, назад позаганианими рогами. У газелі такі гарні очі, що араби (ті люде, що там живуть) у своїх піснях рівняють гарних дівчат до газелів. Газелі бігають так швидко, як птиця летить, а як біжать, то дуже високо стрибвають угору. Живуть вони табунцями і в кожному табуні є найстарший самець. Самці вноді б'ються проміж себе і хто подужа той і отаман у табунці. Б'ються так дуже, що вноді і роги собі позбивають. М'ясо газельче смашне, тим то люде їх і б'ють. Араби мають дуже швидких коней і бігають за газелями кіньми

та шпурляють на них ломаками, щоб ноги поперебивати і так піймати. Та газелям не людина тільки, а ще й хижі звірі дошкуляють.

Малюнок 3. Мімоси та газелі.

Ще там водиться невелика лисиця—*фенек* зветься—та *африканський тушканчик*—невелике плосеньке звіря, гризій; передні ноженята в його коротенькі, а задні—довжелезні циби, і він страшенно моторно й зручно стрибас.

С. П. П.

2024

Де-не-де живе в оазах, а то й по скелях, мав-
па—навіял.

З птахів найбільший у пустині *струсь*. Та він найбільший за всіх птахів на світі. Він заввишки більш, як сажень, а важить більш, як два пуди. Голова в його маленька, а шия дуже довга. Голова й шия зовсім голі, без пір'я. А на хвості й на крилах довгі кучеряві пишні пера. У самця ті пера пишніші, ніж у самиці. Вони білі, а увесь самець чорний, а самиця сіро-руда. Та на лихо ці пера дуже м'які і струсь зовсім не може літати. Але дуже швидко біга. Він має високі ноги і на кожній нозі тільки по два пальці. Один палець менший, а другий великий, з твердим кінцем. Цими ногами струсь так швидко біга, що його часом і найпрудчіший кінь не наздожене. Годується струсь листям і травою, їсть дві огірки та пишній овоч, не минає й жуків, а часом ззість і маленьку пташку або й мшну. А то заманеться йому наглядатися камішців або піску — і те йому до смаку. Живуть струсі табунами по африканських степах, заходять часом і в пустиню. За одним самцем ходить штук п'ять або сім самиць. Кубла собі роблять самиці у піску і кладуть тудя яйця гуртом усі самиці з табуна. У кублі бува яець по сорок, по п'ятдесят. Удень їх гріє сонце, а вночі на їх самець свдить. Яйця великі, кожне важить три хунти — це все одно, як би 24 курячих яйця; завбіль-

7206 69143

шки яйця з дитячу голову. Яйця можна їсти, і одним яйцем можуть наїстися чоловіка чотирі.

Як виплэдигься струсеня, то бува завбільшки з нашу курку і трохи скидається на їжака, бо все в колючках.

Малюнок 4. Струсь.

Струсь обороняється дзьобом та лапами. Він лапою може за одним разом убити собаку або шакала. Шкуру з струсевих ніг беруть на підшви на обув, з жиї роблять нитки й дратву; м'ясо та яйця їдять. Шкаралущина з яєць така тверда, що

з неї роблять посуд. Але найдорожчі—пера, бо їх продають у Європу, а тут панії носять їх на бриликах. Тим то люде дуже полюють за струсем. Вони ганяються за їм кіньми, та тільки струсь так добре біга, що й од коня втече. Дак роблють ще так. Чоловік одягнеться в струсеву шкуру з шір'ям, а замість швії ціпок держить угору, а на йому голова струсева. Отак він підійде до струся близько, бо струсь дума, що це не людина, а такий птах, як і він. Тоді чоловік стріля з лука отрутною стрілою і вбива струся.

З пишних птахів є в пустині *шуліка*, що прилітає сюди ловити *жайворонків*. Є ще *курочка пустельна*—живе великими табунами, ходять між травою, збирає насіння та комахок. Почують чоловіка,—зараз і не стане їх. Стрілець дивиться—де вони поділись: і не бігли, і не летіли, — мов крізь землю пішли. А вони просто поприпадали до землі, росплатавшись, і лежать нерухомо. Самі вони на масть точнісінько такі, який на колір там пісок та каміння,—через те людина ніяк не може їх добачити і думає, що то камінюки та кушки піску.—Залітають у пустиню часом ще якісь птиці, мов ворони або горлиці, та ото й усе пернате, що там водиться.

Єсть у пустині *ящірки* й *гадюки*; а єсть ще одна гидка тварюка—*скорпійон*. Він трохи на рака скидається та й завбільшки такий, як рак невеликий. Хвіст у його тонкий і на кінці хвосту

гачок гострий, а в йому отрута. Як розлітується скорпіон, то б'є тим хвостом і робить ранку, а в ранку виливається з гачка отрута. З цього деякі невеличкі звіри вмірають, та й людина може вмерти. І скорпіон, і гадюка плазують собі по пустині, шукаючи їжі вночі. Оце ляже втомлений чоловік на піску, прислухається — аж щось шамотить навкруги. Страх обніме бідолашного чоловіка, бо знає він, що то гидкі скорпіони та гадини так і кишать круг його. Єсть ще там *сарана*, — її залюбки їдять верблюди, а часом і люде.

У людей тут живе *вівця*, *коза*, *верблюд*, *кінь* та *осел*. Араби дуже люблять своїх коней, жалують їх і ніколи не б'ють. За те коні стають слухняні як собака. А швидкі вони дуже. Арабські коні по всьому світу вєлавилися своєю швидкістю. Та кіньми в пустині по піску погано їздити. Коні не можуть довго йти піском і бути без води. Замість коней тут їздять верблюдами. Верблюд на погляд дуже не чепурний: на високих ногах, на спині горб, шия довга, зігнута, голова маленька, хвіст підхожий до коров'ячого, завєігди в грязюці. Глянеш на голову — трохи сєздається на овечу, а верхня губа довга, ще й на двоє розсічена, ноги незграбні, а на кожній позі по два копита; шерсть руда й сіра пеначе. Їсть верблюд таке, що ніяка инша тварина зроду не їла б. Трапляється йому суха колюча бур'янина — він і радий. По пустині росте мімоза з такими колючками, що вони підошву

в чоботі пробивають, а верблюдові байдуже—він і ті колючки жує. А як що нема чого кращого, то дадуть йому старий кошник з лози—він і той іззість. Та він і без їжі може бути дуже довго і без води. Не пивши, він може бути тиждень, а иноді й два.

У верблюда на спині горб. У тому горбі жир, сало. Як верблюдові нічого їсти, то той жир розходиться йому по всьому тілові і з того верблюд живе. Як довго нема їжі, то горб зовсім спорожниться і телінається, як мішок. Тим верблюд і може довго без їжі бути. А біля шдунку в верблюда єсть таке місце, що він у його води набира, як п'є. То таки нап'ється, а то ще туди води набере. Та вода дає верблюдові змогу довго не пити.

Верблюд високий, у сажень заввишки, а то й більш, а завдовжки аршинів чотирі. Сила у його велика. Вагу кладуть йому на спину. Щоб навантажувати вагу на верблюда, його привчили ставати навколінки. Звелять йому стати, він стане, —тоді прив'язують йому на спину пакунки. Так йому кладуть пудів по 20. І з такою вагою верблюд по пустині проходить за день верстов 80 або й більш, а без ваги увійде за день і півтора ста верстов.

Без верблюда чоловік не міг би жити в пустині. Бо ніяким конем не переїдеш пустині, тільки верблюдом. Це тим, що він може і голодувати, і безвіддя терніти, і все таки везти по гля-

бокому распеченому піску. Його широкі конита не грузуть у пісок. Тим то ті люде, що там живуть, мають по багато верблюдів. Вони звать їх кораблями пустельними, бо все одно, що корабель на морі, що верблюд у пустині: без корабля моря не перепливеш, а без верблюда пустині не переїдеш.

Малюнок 5. Верблюди. Один верблюд лежить, а на його араб вагу накладе. Ззаду ідуть навантажені вже верблюди. Ліворуч — фінікова пальма.

М'ясо й молоко верблюдяче їдять, шкура йде по хазяйству, з шерсти сукно тчуть, а гноем верблюдячим топляють. Людей верблюд не любить, а як розсердиться, то плюється.

IV. ЯК ЇЗДЮТЬ ЧЕРЕЗ САХАРУ.

Важко переходити по пустині, але ж люде переходять. Треба людям торгувати—от вони і везуть верблюдами усякий крам. Укупі з тими купцями їдуть прочане (богомольці). Сахарські жительці—магометанської віри і холють на богомілля у город Мекку. У тому городі народивсь магометанський пророк Магомет. Кожен чоловік магометанської віри повинен хоч один раз за своє життя бути у Мецці. Мекка аж у Азії і щоб пройти у Мекку, то треба переходити Сахару. Ото й їдуть купці та прочане. Їдуть гуртом, бо одному в пустині їздити не можна—загне, або люде з якого розбійницького народу нападуть. Тільки гурт людей і може перейти страшну пустиню, допомагаючи одне одному. Тим то ніхто не їде сам пустинею, а жеде поки набереться валка. Тая валка зветься *караван*.

У каравані звичайно десятка три верблюдів, але бувають і великі каравани, де верблюдів далеко більше. Веде караван поводирь. Поводирів там дуже поважають, бо поводирь знає пустиню, і життя всіх людей у каравані залежить од того, який поводирь. Як рушають у дорогу, то просять пово-

дяря вести добре, шанують його, клопочуться коло його, а як щасливо дійдуть, куди треба, то без міри дякують йому. І справді поводитирі знають пустиню. Добрий поводитирь і в найпорожніших місцях знає куди йти: рослинка яка, слід який на піску, вітер ледві-ледві повіє—усе це навчає його, направляє куди треба. Він і хмарки на небі пильнує, а біля оазів пильно дивиться, куди летить горобці та ластівки. Не дивлючись навіть на сонце і зірки, він знає де схід, де захід і, не помиляючись, показує, в який бік є оази або городи по краях пустині. Він знає кожен оаз, кожне джерело, кожен колодязь і весь шлях довгий через пустиню у своїй голові держить, а коли не знає шляху, то вгадує його. В каравані їдуть багаті купці, багаті і вбогі прочане. У багатих завжди єсть раби. Раби—це все одно, як от були кріпаки, панські люде. Тільки рабам у Африці ще гірше жити, бо там пан має часом право і вбити раба. Раби це звичайно люде чорної африканської породи—негри. Иноді (особливо було кілька рік попереду) купці ведуть ціх негрів-рабів продавати. Вони ведуть їх з середньої Африки у північну. Пани їх їдуть верблюдами або иноді й кіньми, а раби їдуть босі пішки і повищі поспішатися за верхівнями. А дорога не маленька. Їхати треба не день не два, а тижні, а иноді й місяці. Щоб переїхати Сахару впоперек хоч з города Марокко до города Тімбукту, треба 130 день! Довгий та важкий шлях. Караван

іде пустиннею завсігди од одного оазу до другого. Инакше ходити й не можна: і люде й верблюди загинули б серед пісків та каміння.

Широко розляглася пустня без берега й краю Довгою вузькою низкою простягся караван.

Малюнок 6. Караван іде.

Верблюди йдуть один за одним. Високо на їх люде: позагорталися вони в свої білі керей та й сидять нерухомо. Побіля верблюдів ідуть раби-погоничі. Важко йти. Пече нестерпуче. Раби ледві мають силу поганяти верблюдів. І верблюди, мовдрімаючи, похиляли свої голови додолу. Тільки чуть, як під конитами тріщить пісок та дзвонять дзвоникми у верблюдів на шиї. Усі мовчать. Ино-

ді хиба скрикне який погонич. Часом застогне ди-ко змучений безчасний верблюд. І знов ідуть, ідуть, ідуть...

Навкруги ні ростиночки, ні животиночки. Спершу, день чи два, за караваном ще мухи ле-тіли, але вони вже давно погнули зо снеси, на-віть блохи і ті подохли. Ніщо не ворухнеться, ні-що не гучить серед цього одвічного спокою, се-ред цієї безмірної тиші. Пекуче проміння сояшне на-да на людей, на пісок. Воно давить, пече людей. Воно роспекло пісок—по землі йти, як по черні в печі. Світ одбивається од білого або від черво-ного піску і сліпить очі. Очі втомляються, їм здається, що все на світі якось потемніло, пох-мурило. Повітря пече обличчя. Люде замотуються у свої шалі так, що тільки ніс стремить. А навкруги все одно: мертві роспечені піски, піски й піски. Треба шльовувати, щоб не зблукатися. Дороги там нема, та й бути не може. Іноді по-муровані серед пустині стовпи кам'яні—вони пока-зують шлях. Та й не самі вони. Безліч верблюдів гине в пустині—така тяжка та дорога. Безліч кісток верблюдячих зістається пектися на сонці серед пустині. Оці побілілі кістки лежать на піску по всьому шляху і теж показують, куди треба йти. Верблюд і мертвий допомага людям у пустині. Ось трохи подмухнуло вітром, знявся пісок і посипав просто на людей та на верблюдів. Піщини прохо-дять крізь одіжку і колють, як голки. Чи не буря

це буде? Ні, хвала Богові, це ще не буря—вітер ущух над вечір.

Поминув день. Вогняно червоне сонце сідає за обрій. Воно мов ховається за ті позлотисті піскові шивлі, що мріють у далекій даліні на заході. Ціле море світу залило пустиню. Одноманітні жовті шивлі заясніли великими веселчаними колірами. Вечора такого, як у нас, нема в пустині. Скоро сонце сховалось за обрій, одразу стає ніч. Мертва пустиня мов ще мертвіша зробиться. А на темно-блакитному небі вже засяяли зірки. Тамало від їх світу, не проженуть вони темряви. Лежить чоловік та щільніше загортається у вовняний ліжнич, бо йому холодно: після вденішньої спеки ночі в Сахарі дуже холодні. А ось уже заворушилось, зашамотіло щось. Це тисячі гадюк, скорпійонів, стоног та павуків попрокидалися край якої напівспаленої билини. Вони попрокидалися і побігли на здобитки. Та не легкі тут здобитки. Багато верстов прелізе иноді гадюка по пустині, поки пійма яку мишу і багато десятків сажень пробіжить скорпійон, поки пійма яку комашку. Леже чоловік долі, навкруг його так усе й квить тми гидкими й небезпешними тварюками. Тільки занеклий туарег або араб, звикши до цього, і може вилежувати спокійно, не лякаючися цих тварюк.

Поминула ніч, прийшов день. Знов треба їхати і знов пече сонце, і знов піски, піски й піски. Поводирь іде попереду—то на шивль пісковий:

вийде, то в долину між кучугурамп зійде, — караван усе слідком за їм. Давно, довго йдуть. Потомилися, знемоглися, у верблюдов і в людей грухнуть ноги в піску. А пісок розсечений блищить, сліпить очі, пекуче повітря не рухнеться і не рухнеться вгорі синє-синє чисте небо. Ох, як тяжко йти, як усі підбилися!

— Вода! дерево! — гукає хтось. — Намети серед дерев!

Це гукає один подорожній, показує і всі бачуть. На далекому обрії видно велике озеро, а над їм вищі пальми і серед їх арабські намети, люде... Невже це оаз?

Але поводитись тільки всміхається. Він добре знає, що ніякого оазу тут нема, а це просто марево примарилось. І справді воно все вже й зникло так саме зразу, як і виявилось. І те озеро, і пальми, і намети з людьми — воно все десь єсть, та дуже далеко, за кілька десятків верстов, а може й верстов за двісті, чи й далі. Його відціля й невидко справді. А це так, як у чистій воді одбивається, мов у дзеркалі, все те, що над водою, так саме вноді і в пустині, в її спокійному прозорому повітрі, одбивається яке озеро з пальмами, чи ще що, хоч воно десь дуже далеко.

Мигнуло, блиснуло марево й зникло, і знову довго-довго йде знеможений караван пекучею пустинею. Иноді од такої палючої спеки та смаги подо-

рожні стають хворі. Чоловік починає блудити словами, увяляється йому всячина...

Коля це верблюди чогось попіднімали шиї, побігли швидче. Вони почули носом вохке повітря, почули воду, оаз. І вони зраділи; зраділи з ними й люде. Веселіше біжать стомлені перемучені раби. Ось-ось скоро оаз. Та ось уже він!

Кивають нальми рясними головами ще здалека. Зелене оаз, мов острів зелений, серед піскового моря. Поспішаючись, підїздить до його караван. Найперше діло в холодок, до води. Дзвенючи металевим посудом, набірають люде воду, п'ють, їдять, одпочивають. Як що оаз чималий, то в йому єсть люде. У їх подорожні купують верблюдів замість тих, що поздыхали. Зробивши що треба, одпочивши, знову йдуть у дорогу аж поки дійдуть до нового спочинку, до нового оазу.

Але не дай Боже, як у пустині счиниться буря, як завіє страшний афріканський вітер, що зветься *самум*. Ще він і не дме, а вже воздух зробився страшенно душний. Верблюди, коні чують це і починають турбуватися, лякаються. Спека все більшає та більшає. Небо безхмарне починає вкриватися білими смугами. Здається, що то пятки з величезного павутиння простяглися по блакиті. Далі починає зриватися гарячий вітер. Вітер зривається спершу на хвилину і знов затиха. Але де-далі він зривається все частіш та частіш...

То буря. Подорожні знають це. Як що поблизу єсть оаз, то караван поспішається добігти до його. Бідолашні раба повинні підбігати за верблюдами. Рабів годують погано, б'ють дуже, не жаліють. Сили в їх мало: іде чоловік, — ледві ноги волоче. А тут іще буря. Безщасний раб пів-голодний, з горлом засохлим зо смаги, вже не має сил йти далі. Він падає додолу. Але не зупиняється караван, кожен поспішається сам обрятуватися. Та й що там панові раб його? Все одно він йому, як і товариша. Ніхто не поможе безщасному рабові. Геть-геть уже пішов караван, уже не видно його за кучугурами. Падає безщасний раб і знає: він умре самотний серед цієї пустині. Але він ще не вмер. Он кряки шугають. Вони давно летять за караваном і тепер почули здобич. Величезними табунами злітаються вони до того, що вмірає, часто ще живому видерають, висмикають йому очі з лоба... А там пісок занесе його кістки...

А караван тіка. Вітер уже лютує. Він зняв цілі гори піску. Пісок той гуляє високо в повітрі. За їм не видно сонця, не видно світу. А пече нестерпуче. Вітер уже такий, що збива з верблюда людину. Верблюди не йдуть: попростягавши шиї, стогнучи, бідолашна товариша лягає на землю. Коні стають сипною до піскової бурі і стоять як кам'яні. Караван зупинився. Подорожні, поспішаючись, зносять шкурагачні мішки з водою в такі місця, де можна захистити їх од вітру. Самі ж люде загорта-

ються в керей і закриваються усім, чим можна, ховаються за пакунками, що везуть верблюди. Усе мовчить у каравані. А навкруги лютує самум. Дошки в скрнях од великої спеки розколюються тріщучи, пісок гуляє хмарами. Він пролазить усюди, навіть крізь сукно. Він б'є людське тіло, мучить людей. Людям болить голова, дихати важко, груди високо здіймає і потріскані губи обливаються кров'ю; язик зовсім висох; усе тіло страшенно горить, свербить, шкура репається од спеки, а в виразки набива піску і це ще побільшує нестерпучі людські муки. Мука така велика, що люде починають кричати страшно і де далі все страшніше, мов скаженіючи. Але вони наренті знесилюються, знемагають. Де далі крики тихшають, тихшають і наренті зовсім не чути їх стає. Люде, верблюди лежать непритомні. А пісок в'ється в повітрі, насипа над їми високу могилу. Пустиня поглинула їх.

Але бува, що й після такої бурі застається хто живий. Не скоро, потроху починає він одживати. От наренті розплющив очі, зрозумів, що з їм зроблося. Перша думка про те, як оборонити своє життя. Але сили в його мало. Пити хочеться нестерпуче, смага пече, палить його в середині. Він збирає останню силу і лізе до міхів з водою. Вода— його життя, без води він загине. Але в мішках— ні єдиної краплі води. Самум усе знищив, усе висушив. Помочі ні відкіль нема. Треба тікати відділь. Та як? Його верблюд загинув. Він силкується йти.

Але незабаром на погах роблються рани. Пекучий пісок роз'ятрує їх. Нема сили терпіти. Безщасний пада і в останніх страшних муках конає. Труп застається серед пустині. Як що не склюють його крюки, то' сухе повітря так його висушить, що здається, мов на кістках сама шкура. Другий подорожній знаходить безщасного і віддає йому останню шану: ховає його. Але ще частіше це робить вітер, замітаючи трупа піском. Часто бачуть мандрівці у пустині купу піску, а з неї стремлять кістки безщасного подорожнього. Дійшовши до такого місця, араб проказує коротку молитву, благаючи Бога оборонити його від такого лиха. Еге, страшна пустиня під бурю і тоді нема мабуть нічого страшнішого від неї.

Таке буває, коли самум лютує весь день або й довше. Але часом самум і повіє трохи, години зо дві, та й затихне. Тоді караван знову рушає в дорогу, простягнувшись по пустині довгою вервечкою.

А то бувають іще *смерчі*. Закрутиться вихор, звіє й потягне вгору пісок, закрутить і його, і вгору виростає цілий стовп піску: внизу товщий, посередні тонший, а вгорі знову товщий. Стовп не стоїть на одному місці,—він крутиться і швидко-швидко лине далі, валяючи й ламаючи все, що стріне. Оце й смерч. Буває так, що не один, а багато стовпів знімуться і, мов живі, біжать по пустині.

V. ЯКІ ЛЮДЕ В САХАРІ.

У Сахарі живе мільйонів зо три людей. Породи не однакової вони: там є народ *араби*, тоді *туареги* чи *бербери*, тоді *тібу*. Живуть люде по оазах і в пустині. В оазах живуть люде хатами, годуються з того, що порають землю. Побіля оазів, не йдучи далеко в пустиню, кочують усякі арабські народи. Мають вони табун верблюдів та отари овець. Вони переходять з їми з одного пасовища на друге. Ті люде, що живуть у оазах, не люблять кочовників, але ж їм доводиться мати з їми діло. Кочовник ходить раз-у-раз з одного місця на друге і не може тягати з собою все своє добро. Він його віддає до схову тому, хто живе в оазі. Иноді кочовник має кламоть землі в оазі. Але ж не любо йому робити на їй, не хочеться покидати дикого кочового життя. Ото й віддає він тую землю порати тому, що живе в оазі. А той за те свою вівцю, чи там козу віддає до кочовникової отари.

Кочовники живуть не тільки з своїх отар, а ще й з розбою. Вони дрібні народці і завсігда проміж себе ворогують, воюються одне з одним. Опріч того, всі вони збройні набігають на каравани, розбивають їх—людей убивають, а добро грабують. Та й тих людей що в оазах живуть, не минають. Тільки набігають не на ближчі знайомі оази, а на ті, що далі від їх.

Араби віри магометанської. Вони діляться на багато дрібних народців. Кожен народець має свого отамана. Того отамана вони сами вибірають. Араби на зріст високі, ставні, дужі і не бояться тяжкого життя. Волосся вони стрижуть або заплітають у косу. Зверху носять вони довгу керею, а як куди йдуть, то обличчя обмотують шаллю великою, обмотуються так, що тільки ніс видко. Кожен має довгу шаблю, кинджал, довгого списа й рушницю. Живуть араби в шатрах. З вовни овечої або з верблюдої тчуть сукно і з того сукна шатри напинають. Жити в такому шатрі погано: від холоду не захища, та й од вітру та дощу не дуже. У середині шатро переп'яте на дві половини. В одній половині живуть жінка й діти, а в другій чоловік, тут і гостей вітають. У багатих на долівці килими порозстелювані, а в убогих нічого. У шатрі ж лежать мішки з харчем, зброя, жорна, щоб зерно молоти, та инше. А біля шатра накидано купу хворосту, трави або хмизу—це на топльво.

Араби дуже гостинні. Як що який подорожній заїде у арабський табор, то всі дуже радіють. Зараз обступлять його люде, і кожен заклика подорожнього до свого намету. Тільки ввійшов подорожній у чий намет, то вже хазяїн того шатра гостить і вітає його як найлюбішого і найдорожчого гостя. Він береже подорожнього як святощі. Нехай цей подорожній буде найлютішим ворогом

тому арабові, а вже він як прийме його в своє шатро, то оборонятиме як найдорожчого друга. У арабів то ганебне діло, як що хто не приймає і не

Малюнок 7. Араби.

гостить подорожнього. А й подорожній повинен приймати тее гостювання.

Як увійде гість у намет, то сідає додолу. Перед ним простилають килимок. Тоді на дерев'яному тарілі подають печеного барана. Господарь сам одрізує найкращі шмажки і віддає гостеві. Замість хліба їдять прісні пшеничні коржі. Після

баранини подають усяку сушену садовину. Найголовніша страва зветься *хускусу*. Це, сказав би, пшенишна затірка на молоці, з бараниною або ще з якими м'ясом, з городинною, ще й з перцем. П'ють воду та молоко верблюдяче. П'ють усі з однієї чашки.

Арабські жінки років дванадцяти вже йдуть заміж. Життя їм погане. Араб жінки не поважа. Жінка в його не сміє виходити з свого закутку, не сміє до гостей увіходити і їсть од чоловіка окремо. Роботи їм багато, та ще й тяжкої. Арабська жінка не знає спочину. Вона приде й тче на всю сем'ю; вона доїть вівці, догляда за їми й за иншим скотом, як він вертається з пасовища додому; вона носить воду, збирає топливо, тяга все, що треба носити, і робить багато иншої роботи. Як переїздять араби на инше місце, то їдуть инді дуже далеко. То араб їде верблюдом, конем або ослом, а жінка й діти їдуть пішки, инді бідоланна жінка несе ще одного або й двох дітей. З такого тяжкого життя арабська жінка скоро марніє й старіється. Років двадцяти вона вже стара погана баба, а де-далі все поганішає. Тоді араб бере собі ще й другу жінку, молодчу, бо в їх можна по кільки жінок брати.

Більше від усього араб воює. До війни він тяжко охочий. Як що нема якого чужого народця, щоб із їм воюватися то воюються араби і з своїми, аби не одного з їм роду були. Повоювавши, грабує товар, вівці, худобу.

Араб сміливий і гордий. На їжу він не вередливий — инді жменю рижу ззість за день та й годі. Він дуже невтомний і може своїм конем або верблюдом переходити хто й зна як далеко, не спочиваючи у найлютішу спеку. Усе багатство арабове у тих верблюдах та вівцях. Їх буває в його часом дуже багато. То його гроші, бо за їх він міняє що йому треба у інших народів: порох, зброю, хліб.

Біля арабів живуть *туареги*. З давніх давен берберське плем'я туареги кочує на схід Сахари. Туареги високі, ставні, дужі, ходять, гордо підвівши голову. Часом мають голубі очі і в жінок такі очі — то найбільша краса. З обличчя вони білі, тільки здорово загоряють на сонці. Їдять вони дуже мало, бо й нема в їх чого багато їсти: зерна, фініки, инжир, молоко — ото й уся його їжа. Тим вони дуже худі. Та за те вони й дуже здорові, ніколи не хворіють. Тільки сплять уночі на холодному піску, то застужуються часом, кістки в їх крутять, а то ще від пилу в їх очі болять. Щоб оборонити очі від сонця та від пилу, вони закривають обличчя хусткою — у багатих чорною, а в убогих білою. Вдягаються в синю сорочку та в сині штани. Часом обличчя й руки розмальовують синьою хварбою, а жінки собі — жовтою вохрою. Ніколи не вмиваються, бо кажуть, од того мерзнутьмеш і вдушнлятмеш дужче. Віри вони магометанської, а та віра велить обмивання робити. Так вони замість води піском обмиваються. У туарега

завсїгди є зброя, шабля, кинджал, спис, тепер повелись і рушниці. Вони смїливі, хоробрї, додержують слова, хоча й розбишаки великі. Туарег їде десять день, щоб украсти у сусїднього народця товар, але коли знайде якї речі, що караван пожив, то не займе. Порядки в їх погані: пани багаті нічого не роблять, тїльки воюються. Праця—то їм ганьба. За їх роблять невільники. За те в їх гарно жінкам жити. Дївчина сама їде замїж за кого хоче. Коли панянка їде за раба, то її дїти —паничі, а коли батько буде пан, а мати рабиня, то й дїти невільники. Жінка сама викохує і вчить дїтей. По зборищах святкових їй попускають перше місце, на бесїдї їй найкраща їжа, тїльки чай та кохвїй їй не можна пити, бо то годиться самим чоловікам уживати. У туарегів найважливіші дїла рада рїшає. Так часто й жінки на радах бувають. А часом жінку й отаманом (шейхом) настановляють, —тоді їй двїчи шана: і за те, що вона отаман, і за те, що вона жінка. Хоч магометанська віра дозволяє по багато жінок мати, та туареги мають тїльки по одній. Ідуть замїж дївчата лїт двадцяти, сами собі чоловіка вибираючи. Коли жінці куди треба поїхати, хоч і далеко, чи що зробити, то робить вона сама, чоловіка не питаючись. Часто жінки в туарегів добрі музики, а то вмїють вірші, пісні складати. Чоловіки й парубки, вдягнися в найкращу одєжу, за сотні верстов їдуть до таких співачок послухати їх пісень. Пїсля щасливої вій-

ни, як туареги вертаються додому, жінки стривають їх співами та музикою. Жінки в туарегів освіченіші за чоловіків, у де-яких племен так усі жінки вміють читати й писати, а чоловіки хіба де-хто знає цього.

Туареги народ кочовий, живуть з скотарства, а більше з війни. чи то з розбою: нападають на оази, на каравани. У їх дуже гарні й швидкі верблюди, — *мегарі* звать вони свого верблюда. Мегарі друг, і товариш туарегові. Туарег доглядає його, дбає, щоб йому було добре, любить його. Бо й щоб він робив без верблюда, як би він переїздив пустиню? І верблюди тут такі, що піде таких немає. Високі, з тонкою гарною шиєю, бігають дуже швидко; звичайний верблюд іде за годину три або чотири верстви, а мегарі пробіжить верстов з п'ятнадцять або й двадцять за годину. Терплячий на голод і на безвіддя страшенно. Туарег їздить своїм верблюдом на війну. Як зберуться туареги в похід — стоїть кілька сот верблюдів, повитягавши шиї, а на кожному воїн-туарег, знявши сніса — і пишне й страшне військо. Туарег сидить на високому сідлі і паняє верблюда ногою: голою ступою надушує йому з боку шию і верблюд слухається. Єсть такі мегарі, що возять тільки жінок, дак тих жінки по-видчували танцювати під музику.

Араби з оазів, та туареги одні одних страшенно ненавидять і завжди воюються. Які туареги

до арабів—видно з оцього оповідання.—Його розказував один чоловік, що був там у їх.

Одного разу араби з оазу Уарглі напали на гурт туарегів, а тих було тільки чоловіка з двадцять, з їми був і отаман. Арабів було більше, вони подужали туарегів. Туарезький отаман живцем попавсь до рук своєму найлютішому ворогові, арабському отаманові Бен-Мансурові. За кілька день тіло цього туарезького отамана знайдено в яру; пішла чутка, що араб Бен-Мансур, убивши його, на ганьбу виставляв на воротях в оазі. Усе плем'я туарезьке заслутилося, які були весілля—припинилися. Убитий отаман мав жінку Фетуму й маленького сина. Фетума пишно-чепурна була, висока, синьоока. Горда була й смілива, сама з чоловіком їздила з арабами воюватися, ще й чоловікам своїм сміливим та розумним словом відваги додавала. Тепер її син мусів бути отаманом над плем'ям, та він ще малий був. То стала Фетума отаманувати. Пишною своєю красою всіх вона причарувала. Багато вояків сміливих хотіло її собі за жінку взяти. Одного разу вона зібрала їх до гурту та й каже:

— Брати мої! хто принесе мені з Бен-Мансура голову, той буде мені чоловіком

Уся молодіж до збрєї стала. Фетума сказала:

— І я поїду з вами.

Удосвіта тридцять душ туарегів з Фетумою пішли шукати ворога. Вісім день їхали вони швидко,

Малюнок 8. Туареги.

а дев'ятого дня опівночі почули, що собаки гавкають. Темно було, тільки зірки ледві мигтіли, але туарегі вже побачили Бен-Мансурові шатри. Скрикнувши несамовито, кинулися вони на табор. Страшенна різанина почалася, кров так і текла. Мало хто з арабів утік. А одного втікача туарег Ульд Біска вбив, кинувши на його списом. Вранці Фетума звеліла обшукати весь табор. Скрізь були трупи: мертві чоловіки, жінки, діти, старі. Але Бен-Мансурового трупа не було. Під перекинутим шатром ізшайдено хлопця років десятих—якось заховався, але був у крові весь.

— Чи ти знаєш Бен-Мансура? спитався хлопча Ульд Біска.

— То був мені батько,—одказав хлопець.

— Де він?

— Коли вмер,—каже хлопець,—то тут у кущах. Ми тікали вдвох, а хтось з ваших кинув списа і вбив його. Ми обидва впали. На мені його кров.

І дитина заплакала, закрившись скривавленою одежою. Тоді Ульд Біска скрикнув:

— Фетумо, це я вбив його.

— Брати мої!—сказала до туарегів Фетума.— Годі вже кров ляти. Пожальймо цю дитину! Бо не минається без заплати ні одне добре діло.

І хлопча не вбито.

Двоє туарегів принесли Бен-Мансурове тіло і поклали його перед Фетумою. Спис наскрізь про-

быв його. Бліда, стиснувши губи, нерухомо стояла Фетума і дивилась на свого занеклого ворога. Тоді врешті сказала:

— Я твоя, Ульд-Біско. Тільки спершу розрубай груди цьому клятому, вирви звідти серце і кинь його нашим собакам.

І він так зробив, як вона казала...

Східна частина Сахаря зветься Лівійською пустинею. З західно-південного краю Лівійської пустині стоять гори Тібесті. Коло цих гір і геть по всій Лівійській пустині живе народ *тібу* або *тубу*,—це значить люде, що в скелях живуть.

Гори Тібесті голі, сухі, без рослиночки, без билюночки. Але ж що-року, найбільше в серпні місяці (після Снаса), іде там дощ. Як піде дощ, то швидко кам'яні долини та яри сповняються водою, вода реве і несе з собою кіз, овець, навіть верблюдів. Перестав дощ—і знов долини сухі. Тільки де-не-де по глибших місцях зосталося трохи води, там виросло трошки трави, кілька окацій, часом там і поганенька фінікова пальма є. Отам уже й туляться люде й тварини. З звірів там ведеться гієна, шакали, лисиці, антилопи, павіяни (малпи такі), з птахів зрідка—струсі, а по горах шуліки, кряки та горлиці. У такій неродючій країні інші люде не вижили-б, а тібу живуть. Усього в їх добра—кози. Їх вони не їдять, а молоко їх п'ють. М'ясо ж тібу їдять хіба тоді, як яка тварина в їх занедужає, чи поранено її. Тоді вони ріжуть її і

з'їдають товаришу цілком: і м'ясо, і кістки, і шкіру. Один мандрівець з Європи (звався він Нахтігаль) був у їх, так каже, що вони вкрали в його, як він спав, чоботи та й ізїли їх. Завсїгди тібу голодні і через те худі страшенно, руки й ноги в їх тоненькі. Але ж і терплячі вони. По кілька днів можуть не їсти. Зблукавшись у пустині, без води і без їжі, тібу вдень ховаються в холодок під скелю і лежать нерухомо, а йдуть тільки вночі, завертівши голову й лице хусткою. Коли нагибають кістку в пустині на піску, то мнуть її на порох, мішають з верблюдячою кров'ю і тим живляться. А як уже голодна смерть приходе і зникає сила зовсім, прив'язує тібу себе на спину до верблюда міцно та й пускає його йти куди хоче—а може внесе туди, де є вода й їжа...

Але ж нездужають вони дуже зрідка; хвороб у їх так мов і зовсім нема.

На зріст тібу не високі, ставні, тільки худі та руки в їх тонкі. Шкура в їх не чорна, хоч трохи й темна, волосся трохи кучеряве, у чоловіків борода невелика. Меткі вони, швидкі, дужі. Стрибають здорово і можуть днів по три бігти не втомляючись поруч із швидким верблюдом, таким, що на йому верхи їздять. Жінки, поки молоді, чудової краси: гнучкі, гарні дуже. Ченурніших жінок нема по всій північній Африці.

Тібу люде розумні, пустинню знають добре і вміють собі в їй так добре дати раду, що аж дн-

во. Хитрі, красномовні, меткі на вигадки. Хто з їх оселиться по оазах і починає купцювати, — зараз бере гору над арабами та неграми. Та важке їм життя і те життя зробило їх жорстокими, зажерливими, печесними, неймовірними. Дивляться тібу похмуро, невправильно. Усміхаються вони хіба коли не-коли, нема в їх ні музики, ні пісень, ні танців. Один одному вони не ймуть віри. Коли стрівається двоє тібу в пустині, то бояться підходити один до одного. Вони стають, присідають, завірчують голову чорною хусткою, щоб самі очі видно було. Держучи списи наготові, щоб ударити, донитуються один у одного: хто, відкіля, куди? Кільки хвилини так розпитуються, а сами тим часом думають, що і як їм робити далі: чи битися, чи мириться.

Років 200 чи 300 поминуло вже, як тібу з їх старої віри повернено в магометанську віру. Тії віри вони дуже додержують, але не покинули деяких примх і з старої своєї віри. От, наприклад, у їх коваль нечистий чоловік, чарівником його звать, не говорять з їм по людському, дочок за ковалів не віддають. Коли кого налаяти ковалем, то це — найгірша лайка. Та й коваля ковалем бережуться звати, а то, кажуть, лихо буде.

Є в їх пани й мужики, і над усіма порядкують пани. Жінка рівна чоловікові. По двоє жінок дуже мало в кого буває. Жінки чепурухи, моторні, роботящі, люблять чоловіків. Та чудний

звичай у тібу. При людях родичі, навіть найрідніші—батьки й діти, брати, чоловік та жінка—сикаються не дивиться один на одного і обличчя чорною хусткою заминають. Мов соромляться того, що є найкращого душі людській: любови, приятелювання.

VI. ЄГИПЕТ.

Східним краєм Сахари протікає ріка Нил. Ця величезна і на увесь світ славна з давніх давніх ріка завдовжки—сім тисяч верстов. Наш Дніпро завдовжки 2117 верстов—треба більше як три Дніпра зложити до купи, щоб був один Нил. Та не тим тільки, що великий, славний Нил а ще й тим, що своїми водами робить він з пустині родючу країну, де можуть жити люде. Країна ця зветься—Єгипет.

Геть далі на південь, на середині Африки, є дуже гарне озеро—Викторія. Коли зміряти його кругом,—буде тисяча верстов; завбільшки це озеро таке, як півтори київських губернії. Київщина має поверху мало не 45 тисяч квадратних верстов, а озеро Викторія—66 тисяч квадр. верстов. Круг озера скелі, на скелях пишні гаї та ліси, а серед їх—маленькі села чорних людей африканських—негрів. Безліч струмків і річечок стікають у це озеро, а з його витікає Нил. Біжить він швидко між скелями, скажено перескакуючи на водоспадах та по-

рогах, усе вниз та вниз і вбігає в невеличке вже озеро Альберта. Зараз же знову виходить з його і тече далі—часом тихий, спокійний серед зелених лук, часом бурхливий і гучний, увес укритий білим шумом—там, де наскакує на скелі.

Часом розділяють його острови на кілька потоків, а то така сила рослини водяної збереться на йому, що мов живим килимом укріє його зверху. Що-року той килим усе товщає та товщає, поростає папірусом (така водяна рослина) і чагарником та й зовсім закриває од берега велику ріку, а вона по-малу, ліниво тече попід їм. Берегові жительці-негри часто становлять на тому хисткому килимі свої куріні та й живуть там, ловлячи рибу.

Так тече Ніл до города Хартума і до цього місця зветься він Білим Нілом, бо він каламутний і несе з собою багато грязі і перегнилої рослини. А біля Хартума втікає в його—Блакитний Ніл. У цій ріці вода чиста, синє небо одбивається в її і хвилі її здаються блакитними. Після цього Ніл має ще одну гілку—Атбара (з правого боку), а тоді вже без усяких гілок тече широкою рікою дві з половиною тисячі верстов через увесь Єгипет і витікає в Середземне море.

На цьому шляху Ніл шість разів перегорожують величезні пороги. Страшенні купи скель і каміння лежать уперек річки од берега до берега, і ріка мов зникає серед їх, пробиваючися вузькими проходами поміж каміння і поділяючись на окремі:

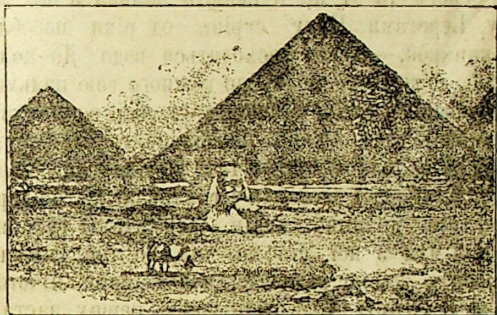
потоки, б'ється й шумує між камінням, аж поки проскочить поріг і знову тече широкою спокійною течією. Через це кораблі й пароплави ходять Нилом од порога до порога, а через пороги можуть переходити тільки як буває повідь.

Проїшовши останній поріг біля города Асана, Нил скоро виходить зо скель і тече вже спокійно й широко. З лівого боку його видко піски Лівійської Сахари. Там високо знімаються вгору вимуровані з каменю величезні *піраміди*. Внизу піраміда починається на чотири роги й на чотири боки; де-далі боки ці звужуються, аж поки зовсім зіходяться вгорі гострим верхом. Ці піраміди заставляли робити єгипетські царі-фараони за кілька тисяч літ до нашого часу. Найбільшу з пірамід вимуровано за фараона Хеопса. Заввишки вона сімдесят сажень, а муровано її, — каже грецький літописець Геродот, — тридцять год і робило на тій роботі сто тисяч людей. А на що ж роблено ту піраміду? Тільки на те, щоб поховати в її фараона, бо піраміди — то могили фараонам.

Біля піраміди стремить з піску якесь диво: зо скелі витесано величезну звірину лежачу з людською головою, а це називається *сфинкс*. Роблено його теж за старих часів, і тепер пісок так уже його засипав, що видко тільки спину та голову.

Піски лівійської пустині доходять аж до поля єгипетського. По обидва боки Нилу смугою простяглися долини, вкриті темним нилським мулом — отут

поля, городи й сади єгипетські, тут села й городи. Оце й Єгипет, родюча країна: колись пишше царство, вславлене по світу своєю великою просвітою й культурою, тепер воно вже занепало й зниділо

Малюнок 10. Піраміди та сфінкс.

Єгипет—це величезний оаз серед пустині, і зробив цей оаз Нил своєю водою.

Ріка Блакитний Нил тече з високостів в Абесінії (така країна в Африці). Що-року там ідуть страшенні ливні дощі, і та вода збігає в Блакитний Нил, а він несе її далі до Білого Нилу і там вона йде аж у Єгипет. Через це вода в Нилі що року з 10-го іюня (червня) починає прибувати, спершу помалу, а де-далі все дужче й дужче. Най-

більше води буває 7-го листопаду (ноября) — тоді Нил стоїть вище звичайного, в одних місцях на три, чотири сажня, а в інших, то й на вісім. Долина, що нею Нил тече, низька, береги нилські трохи вищі за неї. Як прийде повідь, — вода рине через береги та її не пускають заливати без ладу країну. Берегами Нилу скрізь од ріки пороблено силу канавок, — по їх розходиться вода. До кожного села, до кожного поля, до кожного гаю пальмового, до кожного саду є канава — і всі вони стають тепер повні води. Скрізь пороблено греблі й заставки, одна за одною. Вода тече з Нилу до першої греблі, до першої заставки і розливається по горішній частині долини; хазяїн держить її тут який час, щоб мул з неї сів на дно, бо той нилський мул робить землю родючою, а без його нічого не росло б у Єгипті. Тоді піднімають першу заставку, пускають воду до другої і знов дають сісти мулові, і так роблять геть по всій канаві аж до кінця її.

Як почне вода спадати в Нилі, то вся вона пішла б назад з канав; але люде спускають усі заставки і вода не йде назад, а зостається в канавах і на полях. А ще вода з Нилу просягає погід землею на багато верстов у бік: люде копають колодязі і дістають її звідтіля, щоб проводити на свої поля.

Уся країна порізана такими канавами — великими, малими й зовсім маленькими. Не тільки вода їм йде — їм ще й ізлять од села до села. Багато

клопоту, багато тяжкої праці треба, щоб удержати лад у всій цій величезній справі. Тільки поспува-лась би десь гребля чи заставка.— уже може бути й лихо, бо скрізь низина, і вода розлившись, може потопити поля, сади й села і поробити їх болотами й озерами. Не можна сказати, щоб це діло було добре впорядковано в Єгипті. Нил дає стільки води, що можна було б удвоє або й утроє більше залити нею землі і зробити її з пустині родючою. Та цього не робиться. Бідолашний єгипетський хлібороб-феялах і не знає як треба це зробити. Та де йому про це й знати при такому злиденному житті: праця тяжка, подеречі, податі страшенні—наслу живе чоловік, так-сяк справляючися хоч із тим, що вже є.

Як збіжить вода,—на землі зостається темний мул; земля від його стає дуже родюча. З пустині робиться країна, що може прогодувати сорок мпайюнів народу. Тільки в грудні (ноябрі) місяці, як у нас починається зима, в Єгипті протряхає земля і люде виходять сіяти. Вони роблять на полі аж до березія (марта) місяця, а тоді починається посуха, а після неї знову повідь і знову все росте й цвіте до посухи. Нема там ні весня, ні зими, ні осе-ні, там тільки чотирі місяці посуха, чотирі місяці повідь велика, а чотирі місяці—робота на полі.

Коли б не розливався Нил, не робив землю своїм мулом родючою,—не було б там нічого, бу-ла б пустиня. Через те єгиптяне страшенно шану-ють і люблять свою ріку, а в старовину води мо-

лились Ниліві як своєму доброму богові, приносили йому жертви, а як вода починала прибувати, їх попя і ввесь народ радісно гукали: „Витаємо тебе, божественний Ниле, тебе, що дає життя Єгиптові.“

VII. ПУСТИНИ В АЗІЇ ТА В АМЕРИЦІ.

Єгипет простягся на краю Африки коло його — Червоне море. Зраз за цим вузьким морем починається друга величезна частина землі — Азія. Коли ми перекинемося через Червоне море, то будемо в азійській країні Аравії. Прийшовши туди, — знову побачимо пустиню: піски пекучі, скелі неродючі, а де-не-де оази. Коли йти далі на схід і північ од Аравії, посеред Азії, то аж у Китаї увійдемо — все будуть розлягатися пустині.

Давно колись уся середина Азії була морем великим — на два мільйони квадратних верстов. Тенер там моря давно вже нема, а дно його лежить пустинею то камінястою, то пісковою і зветься *Гобі*. Пустиня ця престаглась широкою смугою через середню Азію, завдовжки вона мало не чотирі тисячі верстов.

Не скрізь вона однакова. Часом по їй розкидано невисокі пасма гір, скелі, камінюччя велике, шпилі, а серед їх долини, вкриті сірим дрібним камінням або буйним піском. Скрізь з під того грузу стирчать каміння велике й мале. Повітря пекуче й сухе, вгорі ні хмаринки, над пустинею.

висне прозоре синє небо. Минають місяці, і нема ні краплини дощу, щоб напоїти спалену сонцем пустиню. Тільки часом улітку, як з Великого океану подме теплим вохким вітром, нажене над пустинею хмари і підуть дощі. Та не надовго, а там знову спека пече і суха скрізь лежить пустиня. А взімку над понурими мертвими просторами гуляють холодні північні вітри, лютують пекучі морози. Снігу мало йде, та й той вігер здуває. По весні й зимою багато бурь,— на південній частині Гобі вони збивають страшенні хмари пилу.

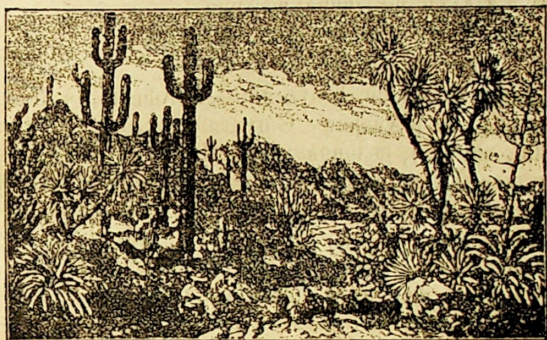
Мало чого росте в пустині Гобі. Де-які місця зовсім голі, мертві, на інших туляться де-не-де маленькі кущики миршавої трави, полино, яквхсь колючок та інших хирявих рослин: часом трапляються чагарники, а на сході є місця такі й зовсім укриті травою, мов степ.

Води мало в пустині: часом маленька річечка стікає збоку з гір, пробіжить трохи та й зникне, всякаючи в піски, або в якесь озерце ввіллється. Найбільше води добувають там люде, копаючи колодязі. Де є вода—там оази трапляються: ростуть дерева вербової породи, тополі, чагарі. Серед дерев видно хатки глиняні. На півдні Гобі живуть китаїці і роблять хліб, на північ—інші люде монгольської породи, здебільшого кочові, мають скот, випасаючи його там де є трава. Зараз біля Гобі, на південь од неї, горяна країна *Тибет*,

Високі скелі зовсім голі або вкриті низеньким сірим мохом—неприхильні, понурі. Між скелями долини—глиняні, піскові або каменясті, такі саме мертві й понурі, як і скелі. Тільки на заході є така місцевість, зветься *Хачі*, що там є вода—озера. Там тільки й живуть люде. Всі інші простори безлюдні. Повітря сухе, літо коротке й некуче вдень, а вночі бувають улітку морози; зима довга й люта, без снігу. Скрізь гуляють вітри, часто великі бурі. У найпустинніших місцях дерева нема, часом тільки миршаві, чагарі; де більше води, там багато дерева й гаї; а по долинах трава. По горах і долинах тибетських гуляє багато всякого звіру. Антилопи ходять великими чередами; по горах деруться дві барани; є дикі коні, дикі осли—*кулани*, зайці, бабаки, ведмеді, вовки, лисиці та інша звірота.

Найцікавіший звір там зветься *як*. Як—волячої породи; він великий, дужий і лютий. На здоровій кудлатій голові в його добрячі роги, а по всьому тілу довга кучерява шерсть чорна висить аж додолу; хвіст підхожий до кінського. Які ходять чередами, тільки старі блукають окремо або невеликими черідками. Усі яки дуже добре вміють лазити по скелях, а як хто нападе на їх, то завзято обороняються своїми страшними рогами. Хоч як і лютий, та все ж тибетські люде мають і свійських яків: їздять їми, мають од їх молоко, м'ясо, шерсть, шкуру.

Тибетців живе там мпльйонів півтора. Найбільше вони випасують скот, трохи хліб роблять, трохи ремесникують (з вовни тчуть, повсть роблять, то що). Є в їх і город: зветься Лхаса.

Малюнок 10. Оаз у пустині в північній Америці. По лівий бік—кактуси.

В Америці є глиняні пустині. Шарокі простори, скрізь по їх червонувата глина, суха, порепана. Часом видно глиняні шпилі, а серед їх стирчать скелі. Полвиць, якісь колючі чагарники та *кактус*—ото й усіх ростей у тій пустині.

Кактус дуже чудна рослина. Стоїть гранчастий зелений стовп заввишки сажень сім або й вісім; листя нема, а весь він у колючках. Стовп товстий, часом аршинів два кругом. Зо стовпа випне-

тєся иводі гїлка або й пара гїлок—і ті стирчать угору, як свїчки. Оце й кактус. А иші кактуси низенькі, круглі, мов кавун, і всі в колючках. Скрїзь по північно-американських пустинях росте отакий кактус, часом кїльки сот верстов проїдеш і нема нічого—тїльки ця дивна рослина.

Такі пустині в північній Америці.

Багато на свїті пустинь—в Африці, в Азії, в Австралії та в Америці. Є пустині піскові, кам'яні, глиняні, вапняні, солончакуваті. Часом пустиня простягається рівною долиною, часом горяна. Скрїзь і всюди пустиня сталає через те, що там немає води. Де тїльки є вода, там зараз і життя: росте всяка рослина, а біля неї купчаться звіри й люде. Як у Сахарі французи викопували колодязі і добували воду,—біля неї робився оаз. Коли б люде зуміли зробити так, щоб у пустині здобувати воду, — з пустині зробилась би родюча земля. Потроху люде вже пробують це робити. Згодом, як на землю стане ще сотужніше,—люде ще бїльше будуть про це дбати. Наукою й роботою дійдуть вони до кращих способів—як напоїти водою пересохлу пустиню і дати їй життя. І певна річ, що багато вони однімуть у пустині мертвих тепер країн та й зроблять їх родючими. Але станеться це щене так то швидко. Багато ще до того треба людам науки та вміння робити гуртом одностайно великі діла.

3. І. Франко. Поєми.
4. . . . . Похорон.
5. . . . . Учитель.
6. . . . . Хрещення Володимира (з чеського).
7. Манжура. Поезії.
8. Джіованіо. Спартак.
9. Н. Романович. Життя людське.
10. О. Левицький. Волинські оповідання.
11. І. Нечуй-Левицького. Старосв. батюшки та ма-
тушки.
12. . . . . Микола Джеря.
13. Г. Коваленко. Про Будду.
14. . . . . Про Арабів і Магомета.
15. . . . . Початковий курс української
історії для початкових шкіл.
16. А. Кашенко. Історія Війська Запоріжського.
17. І. Нечуй-Левицький:
18. . . . . Бурлачка.
19. . . . . Чортяча спокуса.
20. . . . . Перші Київські князі.
21. . . . . Татари і Литва на Україні.
22. . . . . Унія і Петро Могила.
23. . . . . Біда бабі Палажці.
24. . . . . Біда бабі Парасці.
25. . . . . Голодному і опеньки м'ясо.
26. С. Черкасенко. Про небо. I і II частини.
27. . . . . Діткам. Казки.
28. О. Левицький. Полтавські оповідання.
29. . . . . Шкільні спогади.
30. Проф. М. Сумцов. Леонардо да-Винчи.
31. . . . . Українські співці й байкарі.
32. . . . . Історичні зразки українськ. лі-
тер. еднання.
33. . . . . Слобідсько - україн. історичні
пісні.

- 34. І. Франко. Перехрестні стежки.
- 35. . . . Для домашнього огнища.
- 36. . . . Батьківщина і інші оповідання.
- 37. . . . Зів'яле листя.
- 38. . . . Украдене щастя.
- 39. . . . Данте Аліг'єрі.
- 40. . . . Сім казок.
- 41. М. Левицький. Твори т. I.
- 42. . . . Твори т. II.
- 43. В. Степовий. Запорозьський зімовник.
М. та З. Левицьких переклади:
- 44. Т. Єж. Дагійщина.
- 45. . . . Вдосвіта.
- 46. А. Сінклер. Нетри.
- 47. А. Куліш. Михайло Чернишенко. Історичн. оповід.
- 48. Історія Риму. {
- 49. Історія Болгарії. { Пишуться по замовленню.
- 50. М. Гоголь. { Перекладаються на українську
- 51. Тургенев. { мову.

Замовлення на книжки треба робити на головному складі: м. Черкаси, на Київщині, Олександрівська вул., №104, Видавництву „Січ“.

Знижка даватиметься на таких замовленнях:

- 1) Од 10 до 25 карб. 5 відс.
- 2) „ 25 до 50 „ 10 „
- 3) „ 50 до 75 „ 15 „
- 4) „ 75 до 100 „ 20 „
- 5) Зверх 100 „ 25 „

Книгарням же та земствам знижка даватиметься в розмірі 30 відс. незалежно од суми замовлення.

Упаковка і пересилка у всіх випадках відноситься на кошт замовців.

Ціна 1 р. 50